

ВПЛИВ СІМ'Ї ТА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

THE INFLUENCE OF THE FAMILY AND FAMILY EDUCATION ON THE FORMATION OF THE "SELF-CONCEPT" IN ADOLESCENT CHILDREN

У статті представлено результати дослідження впливу сім'ї та сімейного виховання на формування «Я-концепції» в дітей підліткового віку. Розкрито наукові підходи до обґрунтування феномену «Я-концепція» та охарактеризовано особливості формування «Я-концепції» в дітей підліткового віку. Уточнено, що «Я-концепція» є складною динамічною системою уявлень людини про саму себе, яка формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників та є основою саморегуляції поведінки людини, через яку остання будує відносини з оточуючими. Саме сім'я закладає основи формування «Я-концепції» дитини. За допомогою батьківської сім'ї діти формують перші уявлення про себе та навколишніх, здобувають свій первинний досвід соціалізації. У період підліткового віку «Я-концепція» зазнає змін та має вирішальний характер для особистості. До активної соціалізації дитини долучаються різні інститути, проте сім'я залишається незмінно важливим чинником у формуванні «Я-концепції» підлітків, незважаючи на їхнє прагнення до автономії та ідентифікації. З'ясовано, що батьки можуть безпосередньо впливати на «Я-концепцію» дитини підліткового віку: своєю моделлю поведінки, зокрема ставленням до дитини та одне до одного (партнерська комунікація); застосуванням ефективних методів виховання; створенням та підтриманням позитивної морально-психологічної атмосфери в сім'ї. Тим самим батьки роблять внесок у соціальний та емоційний розвиток підлітка (самооцінка, ідентифікація, автономність), є рольовими моделями, чия поведінку підлітки спостерігають та наслідують. Набутий дитиною в родині досвід зберігається нею протягом усього життєвого шляху, саме тому жоден із соціальних інститутів не може зрівнятися за значимістю та тривалістю впливу на особистість із сім'єю.

Ключові слова: сім'я, батьки, сімейне виховання, діти, «Я-концепція», формування, самосвідомість, підлітковий вік.

The article presents the results of research the influence of the family and family upbringing on the formation "self-concept" in adolescent children. The scientific approaches to the substantiation of the phenomenon "self-concept" are revealed and the peculiarities of the formation "self-concept" in adolescent children are characterized. It is specified that the "self-concept" is a complex dynamic system of a person's ideas about himself, which is formed under the influence of external and internal factors and is the basis of self-regulation of human behavior, through which the latter builds relationships with others. It is the family that lays foundations for the formation of a child's "self-concept". With the help of the family, children form their first ideas about themselves and surrounding, gain their primary socialization experience. During adolescence, the "self-concept" undergoes changes and has a decisive character for the individual. Various institutions are involved to the active socialization of the child, but the family remains an unchangingly important factor in the formation of the teenagers "self-concept", despite their desire for autonomy and identification. It was found that parents can directly influence on the "self-concept" of a teenage child: by their behavior model, in particular, their attitude towards the child and towards each other (partner communication), using effective education methods; creating and maintaining a positive moral and psychological atmosphere in the family. In this way, parents contribute to the social and emotional development of a teenager (self-esteem, identification, autonomy), act as role models, whose behavior teenagers observe and imitate. The experience that child acquired in the family is preserved by him throughout his life, that is why none of the social institutions can compare with the family in terms of significance and duration of influence on the individual.

Key words: family, parents, family upbringing, children, "self-concept", formation, self-awareness, adolescence.

УДК 316.362:392.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.14>

Потапчук Є.М.

д.психол.н., професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри психології
та педагогіки
Хмельницький національний
університет

Качан І.О.

здобувач вищої освіти магістерського
рівня за спеціальністю 053 «Психологія»
Хмельницький національний
університет

Постановка проблеми. В теперішній надзвичайно складний для нашої країни час постає важлива задача у вихованні свідомого молодого покоління громадян, яке буде створювати своє світле майбутнє та продовжувати будувати сильну та незалежну державу. Однією із важливих умов виховання цілісної особистості є розвиток її самосвідомості та виховання позитивної Я-концепції, що впливатиме не лише на самосприйняття, самооцінку, самоповагу, підтримку, а й на її ефективну діяльність та взаємодію в соціумі. Процес становлення цього феномену розпочинається ще з раннього дитинства в первинному соціальному колі-сім'ї. Саме в родині дитина вперше виявляє та відчуває на скільки батьки її при-

ймають, люблять, задовольняють фізіологічні та психологічні потреби чи навпаки. На основі цього досвіду дитина формує перші уявлення про себе та світ. У підлітковому віці розвивається рефлексивне мислення, діти в цей період відкривають свої можливості, виходять на новий рівень усвідомлення власних дій, оцінюють свої успіхи та досягнення, пізнають та активно взаємодіють в соціумі. Внаслідок чого «Я-концепція» у підлітковому віці зазнає кардинальних змін та знаходиться в активному формуванні.

Від особливостей становлення Я-концепції у цьому віковому періоді залежить подальший розвиток та життєвий шлях особистості, тому створення комфортних умов для формування

позитивної Я-концепції підлітків є необхідним сучасним українським родинам та усій країні в цілому.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне та експериментальне дослідження психологічного впливу сімейного виховання та атмосфери в сім'ї на формування Я-концепції у дітей підліткового віку.

Відповідно до поставленої мети, визначено такі завдання: розкрити сутність та структуру феномену Я-концепції особистості; встановити зв'язок та експериментально дослідити вплив сімейного виховання на формування Я-концепції у дітей підліткового віку.

Наукова новизна і практична значущість дослідження.

Практична значимість отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані практичними психологами у роботі з батьками підлітків, які прагнуть свідомо виховувати дітей, створювати комфортну, гармонійну атмосферу в сім'ї, обираючи влучні та ефективні для цього вікового періоду методи та стилі виховання, тим самим позитивно впливати на формування їхньої «Я-концепції».

Аналіз основних досліджень і публікацій. У науковій літературі поняття «Я-концепції» з'явилось в зв'язку з необхідністю вивчення і опису глибинних психологічних структур і особистісних процесів. Воно часто використовується в комплексі з такими поняттями, як «самосвідомість», «самооцінка», «образ Я», «Я», «картина Я», «уявлення про себе» і нерозривно пов'язане з ними [8].

Поняття, структура та формування феномену Я-концепції вивчались такими вченими, як В. Джеймс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, Р. Бернс, К. Роджерс, З. Фройд. Серед українських психологів проблему формування «Я-концепції» досліджували С. Максименко, О. Гуменюк, А. Фурман, П. Чамата, О. Скрипченко, Н. Чепелева, Л. Чепіга та ін.

Протягом багатьох століть відомі науковці різних гуманітарних наук досліджують феномен «Я-концепція», більшість з них сходяться до думки, що продуктом діяльності самосвідомості є «Я-концепція», водночас це поняття інтерпретується ними по-різному. Крім того, не зважаючи на значний інтерес до окресленої теми, системні дослідження проблеми впливу сім'ї та сімейного виховання на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку відсутні.

Виклад основного матеріалу.

Одним із перших психологів, хто досліджував цей феномен був американський вчений В. Джеймс. У своїй праці «Принципи психології» він пояснює, що в широкому сенсі «Я» людини – це загальна сума всього, що вона може назвати «своїм», йдеться не лише про її фізичні дані, психічні здібності, але й будь-які

об'єкти навколишнього світу, інші люди в тому числі [3]. Дослідник розрізняє такі дві сторони «Я» – емпіричне (*об'єктивна* частина, яку пізнають) та чисте Его (*суб'єктивна* частина, що пізнає). При цьому він виділяє три компоненти емпіричного «Я», а саме: матеріальне «Я» (*material self*) – тіло, зовнішній вигляд, одяг, речі, з якими ідентифікує себе людина, сімейні стосунки є змістом матеріального; соціальне «Я» (*social self*) формується через визнання людини іншими людьми. Це явище не є константним, і залежно від групи можуть проявлятися різноманітні сторони «Я»; духовне «Я» (*spiritual self*) найбільш інтимною частиною є духовне «Я», яке є рефлексивним процесом, здатністю мислити суб'єктивно, «осмислювати себе як того, що мислить» (*to think ourselves as thinkers*). Завдяки розвиненості духовного «Я» ми можемо бути цілісними, не відстороненими від самих себе. Ці три компоненти «Я» викликають відчуття та емоції у людини, визначають її ставлення до себе та спонукають до дій.

Представники символічного інтеракціонізму Ч. Кулі і Дж. Мід [1] розглядали індивіда у контексті соціальної взаємодії, продуктом якої є значення, яких людина надає навколишньому середовищу і які викликають відповідну реакцію. Соціокультурні значення можуть змінюватися у процесі взаємодії залежно від індивідуального сприйняття особистості. Американський соціолог Ч. Кулі ввів поняття «дзеркального Я» (*the looking-glass self*). Описуючи «Я» людини, соціолог насамперед акцентував увагу на чуттєвій складовій: людина може бути впевненою в існуванні будь-чого, тільки якщо це відчула. Такий самий механізм можна застосувати і до «Его» людини, коли під впливом зовнішнього фактору ми відчуваємо себе. Вчений виділяє у структурі соціального «Я» відображене, або дзеркальне «Я». Сутність цього явища полягає у здатності людини зрозуміти, як її «Я» (або будь-яка ідея, яку вона вважає власною) сприймається іншою свідомістю. Те, як сприймає (на суб'єктивний погляд людини) інша свідомість цю ідею, впливає на відчуття та емоційний стан. До дзеркального «Я» входять: 1) уявлення про те, як інша людина сприймає нас, як ми виглядаємо в її очах; 2) уявлення про її судження щодо нашого образу; 3) відчуття, які викликані уявленим. Так для дітей функцію «дзеркала» виконують батьки, через яких вони не тільки пізнають навколишній світ, а й пізнають самих себе, формується їхній образ власного «Я». Кожна людина будує власне «Я», спираючись на сприйняті реакції інших у процесі взаємодії. Соціолог надає значення уяві, що є важливим фактором міжособистісної комунікації завдяки можливості уявити образ, який особа будує на основі сприйняття співрозмовника [1].

Представник гуманістичної психології Р. Бернс [4] описує «Я-концепцію» як сукупність установок індивіда, спрямованих на себе, яка включає три структурні елементи а саме: *когнітивний*- образ Я-уявлення індивіда про самого себе (образ своїх якостей, можливостей, здібностей, соціальної значущості, зовнішніх рис); *емоційний* – афективний, що відображає ставлення до себе загалом чи до окремих сторін своєї особистості, діяльності й проявляється в системі самооцінок; *поведінковий* – ті конкретні дії, які можуть бути викликані образом «Я» і самооцінкою, реалізація на практиці мотивів, цілей у відповідних поведінкових актах.

Згідно теорії Р. Бернса, об'єктом пізнання світу в структурі «Я-концепції» є не сам світ, а скільки уявлення особистості про світ, його враження та інтегрування щодо особистих уявлень, спостережень чи ідеалізацій. Так, особистість дивиться на суспільство і світ крізь призму власної «Я-концепції», особливо на рівні матеріальних, духовних потреб [4].

За теорією К. Роджерса [2] людина створює картину власного «Я» через взаємодії з навколишнім світом. Психолог виділяв три складові, які існують в структурі «Я-концепції» – це «реальне Я», «соціальне Я» та «ідеальне Я». «Реальне Я» – сприймання та оцінка особистістю своїх особливостей, здібностей, актуального соціального положення тощо; «ідеальне Я», в свою чергу, являє собою установки людини про те, якою вона прагне стати і якою хоче бути; «соціальне Я» – це те, як особистість сприймає уявлення навколишніх про себе.

За сутнісними властивостями Я-концепції дослідники поділили її на позитивну, негативну та амбівалентну. Позитивну Я-концепцію можна емпірично прирівняти до позитивного ставлення людини до самої себе, тобто самоповага, відчуття власної цінності та непересічності. І, навпаки, синонімом негативної «Я-концепції» є внутрішнє не прийняття себе, відчуття власної неповноцінності й меншовартості [8].

На основі описаних вище поглядів на структуру «Я-концепції» можна зробити висновок, що процес становлення «Я-концепції» особистості носить соціальний характер, а оскільки сім'я є первинним соціальним інститутом в житті людини тому і являється одним із перших та головних чинників, який має вплив на формування Я- концепції ще з раннього дитинства. Так німецький дослідник Х. Ремшмідт розглядає «Я-концепцію» як психічне утворення, що формується під впливом первинного досвіду соціалізації дитини у сім'ї і є результатом взаємодії біологічних, психологічних та соціальних факторів. У ранньому дитинстві безумовно найбільш значимими людьми для дитини є її батьки, від яких вона залежить фізично, емоційно та соціально. В свою чергу

батьки способом свого життя, проявлянням своїх емоцій, прийняттям дитини чи навпаки, стилем та методом виховання, атмосферою в сім'ї в цілому закладають фундамент формування Я-концепції дитини. Це той первинний досвід та уявлення про себе, навколишній світ з яким дитина далі піде у соціум та буде взаємодіяти у ньому з оточуючими.

Активного формування та змін «Я – концепція» набуває саме в період підліткового віку під впливом зовнішніх чинників, які є стимулами та внутрішніх чинників, які являються джерелом розвитку особистості. До зовнішніх чинників можна віднести сім'ю та сімейне виховання, вулицю та суб'єктне довкілля загалом, зовнішність підлітка, шкільний колектив, друзів, а також ситуативне і поведінкове свідчення щодо сприйняття іншими. До внутрішніх чинників належать власний досвід, самоочікування, самоаналіз, самопорівняння, самосприйняття своєї зовнішності та фізичного здоров'я, переживання внутрішніх станів та оцінка результатів своєї діяльності. Психологи описують цей період, як один із складних та важливих періодів в житті особистості та всієї сім'ї в цілому. Причиною цього є нормативна сімейна криза, яку переживає сім'я в цілому та криза ідентичності, яку переживає підліток особисто [12]. Е. Еріксон наголошує, що набуття ідентичності може відбуватися за умови соціально – благополучного оточення підлітка, при високому рівні взаєморозуміння та підтримці близькими дорослими, однолітками та при достатньо високій самооцінці. Важливим механізмом формування ідентичності стають, як стверджує Е. Еріксон, послідовні ідентифікації дитини з близькими дорослими, які складають необхідну базу розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. [14]

Більшість психологів дотримуються погляду, що важливою передумовою для позитивного розвитку складових «Я концепції» є взаємодія дитини із сім'єю, яка ґрунтується на довірі, прояві любові, підтримці та зацікавленості батьків в інтересах дитини. [6] Науковці уточнюють, що душевне тепло і підтримка від матері розвиває відчуття самоцінності у дитини, а від батька впливає на формування самооцінки в аспекті компетентності та ефективності. Відповідно до цього чоловіку в сім'ї в основному відводиться інструментально – діяльна роль, а дружині емоційна, душевна.

У своїй праці «Розвиток Я-концепції і виховання» Р. Бернс [4] описує, що тотальний холод в почуттях батьків до дітей призводить до відчуття відкинутості, відчуження, авторитарність у вихованні призводить до виникнення тривожності, невпевненості, боязкості, помсти, пасивності. Отже надмірна свобода, безконтрольність, покарання та авторитарність

у вихованні підлітків перешкоджають формуванню позитивної «Я – концепції».

Ставлення матері до дитини, на думку А. Адлера [14], має ключове значення для формування почуття соціальної спільності і соціальної ідентичності. Мати своїм зразком ніжності і турботи про дітей, чоловіка, інших людей вчить любові і турботі, заохочує дитину до формування товариських, дружніх інтересів за межами сім'ї. Батько ж заохочує до активності дитину, спрямовану на розвиток соціальної компетентності, необхідної для подолання комплексу неповноцінності. Він ставить завдання, дає зразки способів вирішення, надає необхідну допомогу, стимулюючи автономію дитини і його спрямованість на досягнення цілей.

Сім'я за допомогою спілкування, особливої атмосфери турботи про її членів, щоденної корисної діяльності створює можливості для формування у підлітка морально-етичних цінностей та ідеалів, життєвих установок, соціальної зрілості. [15]

Без сумнівів період переходу від дитинства до дорослого життя характеризується змінами, перебудовою та сприйняттям взаємин підлітків з батьками. У цей період дитина прагне автономії, самостійності й самоствердження, коло її спілкування значно розширюється, вплив однолітків стає відчутнішим, а батьківський авторитет може знижуватись. Також підлітки орієнтуються на погляди та поради однолітків можуть приміряти різні «негативні ролі» на себе, викликаючи у батьків обурення та нерозуміння. Така зміна у взаєминах підлітків та батьків спричиняє різні конфліктні ситуації, що в свою чергу – негативно впливає на формування «Я-концепції». Відсутність у батьків знань та досвіду виховання дітей служать підґрунтям для появи фізичного покарання, крику, байдужості, необґрунтованого покарання. Крім цього діти можуть страждати через недостатню батьківську любов, відсутність уваги чи всюдозволеність [5].

Задля зміни цієї негативної тенденції виникає потреба у підготовці майбутніх батьків до реалізації батьківської функції [13]. Вони мають володіти знаннями вікових особливостей дитини, зокрема підлітка, надавати можливості вибору підлітку, розуміти та відчувати його, якомога чіткіше формулювати свої вимоги, враховуючи потреби і думки підлітка, а найголовніше не втрачати зв'язок з дитиною та залишатись щоденною підтримкою та прикладом для своїх дітей. Слід враховувати, що на дитину впливає уся сімейна атмосфера, зокрема морально-психологічний клімат, сімейні традиції та моделі поведінки батьків. Ефект цього впливу накопичується з віком, переломлюючи в структурі особистості. Як відмічають науковці, що практично немає жод-

ного соціального аспекту поведінки підлітків, який не залежав би від набутого ними досвіду у своїй родині.

На жаль, не зважаючи на те, що сучасні батьки мають певні уявлення про функції сім'ї, в них відсутні необхідні знання про зміст і завдання виховної функції сім'ї на різних вікових етапах розвитку дитини [12; 13]. Як свідчить практика, особливі складнощі викликає сімейне виховання дітей підліткового віку [12].

Для з'ясування впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, нами було проведено психологічне дослідження серед підлітків 12-13 років, які навчаються у ЗОШ № 22 м. Хмельницького. У дослідженні взяли участь 50 учнів сьомих класів. Для встановлення емоційного контакту з учнями та уточнення необхідної інформації щодо їх емоційного стану, уявлень про взаємини з батьками, методів виховання в їхніх сім'ях, сімейних традицій нами було використано метод бесіди. Діти активно брали участь у спілкуванні, ділились своїми емоціями, думками та позиціями щодо виховання в їхніх сім'ях, охоче розповідали про традиції, які існують в їхніх сім'ях і зауважували, що не дивлячись на те, що більше часу проводять у спілкуванні з друзями – час з батьками для них залишається надзвичайно важливим та потрібним. Так на твердження з анкети [11] «Я не люблю проводити вільний час зі своїми батьками, мені нудно» 70% підлітків відповіли «ні». При цьому 76% учасників опитування відзначили, що виконання якоїсь роботи разом із батьками приносить їм задоволення. На твердження з анкети «Мої батьки приділяють мені мало уваги» 68% опитаних відповіли, що так. Це свідчить про бажання та потребу підлітків взаємодіяти з батьками, навіть не зважаючи на те, що в цей період інтерес до спілкування та взаємодії з однолітками значно зростає. Проте великий відсоток дітей зазначають, що батьки приділяють мало часу їм, причинами цього можуть бути: низький рівень обізнаності батьків, щодо виховання та потреб підлітків та соціально-економічне становище сім'ї. З твердженням анкети «Слово моїх батьків для мене – закон» погодилося 54%. «Оцінка батьків дуже важлива для мене» 62% позитивні відповіді. Отримані результати вказують на те, що авторитетність батьків в період підліткового віку може значно знижуватись, проте більшість підлітків все ж таки залежать від оцінок батьків, що в свою чергу матиме вплив на формування самооцінки та самоставлення підлітка, які є складовими «Я-концепції». Твердження «Я хотів би бути схожим на своїх батьків», яке отримало 66% позитивних відповідей вказує на те, що підлітки, бажаючи бути схожими на своїх батьків в майбутньому примірятимуть їхні ролі на себе та транслюватимуть їхню поведінку.

Варіант опитувальника для підлітків «Вза-

«емоція батьки-діти» (авт. І. Марковська) [10] дав змогу з'ясувати емоційне відношення підлітків до батьків, їхньої виховної позиції, узгодженість і задоволеність учасників взаємодії за такими показниками: невимогливість – вимогливість; м'якість – суворість; автономність – контроль; емоційна дистанція – близькість; відкидання – прийняття; відсутність співпраці – співробітництво; незгода – згода між дитиною і батьком; непослідовність – послідовність; авторитетність батьків; задоволеність відносинами з батьками. Отримані результати за показником «емоційна дистанція – близькість» вказують на те, що 68% опитаних дітей проявляють високий рівень емоційної близькості з батьками. Це говорить про те, що незважаючи на активну соціалізацію, важливу роль для більшої половини дітей виконують все ж таки батьки. Шкала авторитетності батьків вказала на те, що для 56% опитаних підлітків батьки являються авторитетом та прикладом для наслідування. Що стосується показників за шкалою «автономність – контроль», то вони такі: 58% вказали на виражену контролюючу поведінку з боку батьків, що може проявлятися у надмірній опіці, нав'язливості, обмеженні; 16% демонструють чергування автономності та контролю, а 26% респондентів вказують на низький контроль, що може свідчити про повну автономії дитини, а в окремих випадках – у вседозволеності. Шкала «задоволеність стосунками дитини з батьками» демонструє, що 24% опитаних відзначають низький ступінь задоволеності, що може свідчити про порушення у структурі дитячо-батьківських стосунків, можливі конфлікти або про стурбованість сімейною ситуацією, проте 50% опитуваних навпаки вказали на високий рівень задоволеності стосунками зі своїми батьками. Відповіді за шкалою «відсутність співпраці – співробітництво» демонструють вказала, що 54% підлітків вказує на високий рівень співпраці та 24% підлітків на середній рівень співробітництва з батьками, що відображає рівність і партнерство у взаєминах батьків і дітей також співпраця є наслідком включення дитини у взаємодію, визнання її прав та повага гідності, достоїнств інші 22% підлітків зазначили про низьку співпрацю з батьками, що може бути результатом порушених відносин, байдужого стилю виховання.

Результати відповідей за шкалою «незгода – згода між дитиною і батьком» вказують на те, що 58% опитаних вказали про можливі протиріччя на незгоди у взаємовідносинах з батьками, що є характерним для підліткового віку. Отримані результати засвідчили, що більшість дітей задоволені взаєминами з батьками, проявляють до них високий рівень довіри та емоційної близькості, проявляють позитивне ставлення та вказують на авторитетності своїх батьків, проте помітно, що існують незначні

відхилення в процесі виховання підлітків так зокрема у деяких сім'ях присутній низький рівень співпраці батьків з підлітками, надмірний контроль у вихованні або ж повна автономія батьків, та значний відсоток протиріч у поглядах та взаємовідносинах з батьками. Причинами цього можуть бути низький рівень проінформованості, а також соціально-економічна ситуація в країні.

Висновки. Проведений нами теоретичний аналіз наукової літератури та експериментальне дослідження засвідчує, що «Я-концепція» – це складна динамічна система уявлень людини про саму себе, яка формується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників та є основою саморегуляції поведінки людини, через яку остання будує відносини з оточуючими. Саме сім'я закладає основи формування «Я-концепції» дитини. За допомогою батьківської сім'ї діти формують перші уявлення про себе та навколишніх, здобувають свій первинний досвід соціалізації. В період підліткового віку «Я-концепція» зазнає змін та має вирішальний характер для особистості. До активної соціалізації долучаються інші інститути, які мають вплив на формування «Я-концепції», проте сім'я залишається незмінно важливим чинником у формуванні «Я-концепції» підлітків, про що свідчить проведене дослідження. Батьки безпосередньо можуть впливати на «Я-концепцію» дитини підліткового віку: своєю моделлю поведінки, зокрема ставленням до дитини та один до одного; застосуванням ефективних методів виховання; створенням та підтриманням позитивної морально-психологічної атмосфери в сім'ї. Тим самим батьки роблять внесок в соціальний та емоційний розвиток підлітка (самооцінка, ідентифікація, автономність), виступають як рольові моделі, чию поведінку підлітки спостерігають та наслідують. Це ж стосується і загальної системи сімейних цінностей, передаючи дитині певні знання, свій досвід, батьки сприяють соціалізації дитини та організації її життя і діяльності. Набутий дитиною в родині досвід зберігається нею протягом всього життєвого шляху, саме тому жоден із соціальних інститутів не може зрівнятися за значимістю і тривалістю впливу на особистість з сім'єю.

З огляду на важливість сімейного виховання та гармонійних взаємин в період активного формування «Я-концепції», на нашу думку проблема виховання підлітка сім'єю потребує пошуку шляхів формування готовності батьків до реалізації виховної функції. Перспективою подальшого дослідження цього питання є розробка практичних рекомендацій для батьків щодо гармонізації взаємин з дитиною підліткового віку та ефективного формування у неї позитивної «Я-концепції».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Cooley C. Human Nature and the Social Order: Monograph. New York : Charles Scribner's Sons, 1992. 434 p
2. Ismail N. Rediscovering Rogers's Self Theory and Personality. Scientific article Journal of Educational, Health and Community Psychology. 2015. № 3. P. 8.
3. James W. Psychology: The Briefer Course. NY : Dover Publications Inc., 2003. 352 p
4. Robert B. Burns Self-concept Development and Education. – Holt, Rinehart and Winston Inc, London, 1982. p. 336-416
5. Анопрієнко О. В. Сім'я як чинник виникнення психоемоційних порушень підлітків. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. 2012. Вип. 37(61). С. 171–174.
6. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: Реалії та Перспективи 2016. С. 96-116.
7. Гайдамашко І. А. Помилки сімейного виховання як фактор виникнення агресивної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота I* [редкол.: Козубовська І.В. (гол. ред.) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 21. С. 38–40.
8. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. 310 с.
9. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування Київ ДП «Видавничий дім «Персонал» 2011. С. 111-134.
10. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л., Піскун В. М. Основи дитячої патопсихології: Навч. посібник. К.: Перун, 1996. 464 с.
11. Портал для шкільних психологів з переліком психологічних діагностик та тестувань. <https://xn----ftbomobdq1b9f.xn--j1amh/cpanel/cpanel>
12. Потапчук Є. М. Кризи сімейного життя та як їх подолати : довідник сімейного психолога. Хмельницький : ХНУ, 2014. 35 с.
13. Потапчук Є. М., Серга О. О. Реалізація сім'єю з підлітками функції виховання як психологічна проблема. *Науковий журнал «Габітус» Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій*. Вип. 21, 2021. С. 183 – 187.
14. Столярченко О. Б. Психологія особистості 2012. 5-60 с.
15. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2015. 136 с